

szek hagyományos föltevése szerint itt élt a Kartauzi Névtelen, aki az →Érdy-kódex néven ismert monumentális prédikáció-gyűjteményt írta (1526 k.). A lövöldi, híresen gazdag kettős monostor vlsz. 1551-ben vált elhagyatottá a török támadások következtében.

Szt. Brúnó fiainak utolsó, hazai alapítási kísérlete Nagyvárad mellett 1494–98 között a váradelőhegyi premontrei prépostság átvétele volt, ám ez az új püspök, →Kálmáncsehi Domonkos más irányú tervei miatt nem járt sikerrel.

A kartauzi rend a 17. sz. első felében megkezdte a házak visszaszerzésére irányuló igényeinek hangoztatását, ám a „néma barátok” nem tudtak visszatelepíteni Mo.-ra. A lehnici monostort a 18. sz. első éveiben a szintén remete jellegű →kamalduliak kapták meg, s jelenlétével még 1782-ig emlékeztetett az egykori lakókra, azokra az elszánt szerzetesekre, akik Istent a legteljesebb magányban keresték és találták meg.

Lásd még: →Kartauzi kolostortörténet.

Irod.: DEDEK-CRESCENS Lajos, *A karthausiak Magyarországon*, Bp., 1889; TÖRÖK József, LEGEZA László, *Kartauziak*, Bp., 2001.

Török József

Kartauzi kolostortörténet (*Fundatio Lapidis Refugii seu monasterii beati Iohannis Baptistae*)

A →kartauziak középkori mo.-i kolostorai közül csak az 1299-ben alapított Menedékszirt (Schauberg, Látókő, Menedékkő) kolostorának történetét írta meg 1517–18 k. egy ismeretlen kartauzi szerzetes a kezdetektől saját koráig, átfogó kartauzi rendtörténet nem készült. A ~előbb az alapítás körülményeit ismerteti, majd az egyes →perjelek tevékenysége követi egymást időrendben. A szerző a bemutatott perjeleknek valamivel több mint a feléről nevük és praelatúrájuk időpontjának pusztá rögzítésén túl részletebben is tud írni, nyilvánvalóan a kolostorban őrzött források alapján. Beszámol egy lipitói magyar(?) nemes belépéséről a rendbe az 1320-as években és egy vele megesett mirákulumról. A szerzőnek a kolostor oklevelei, a szóbeli hagyomány

és a kolostortörténetben említett halottaskönyv (*Liber defunctorum*) szolgáltak forrásul. A szerzetesek hagyományosan fontos könyvmásoló tevékenységére többször is utal, önálló, kartauzi szerzőségű irodalmi, teológiai alkotásokra azonban nem. A mű eredeti kézírata elveszett, a →Wagner Károly-féle változat mellett a MOL-ban őrzött 18. sz. elejei kézirat csak 1643-ig terjed. Kritikai kiadása még nem készült el.

Kiad.: Carolus WAGNER, *Analecta Scepusii sacri et profani*, II, Viennae 1774, 69–79.

Irod.: DEDEK CRESCENS Lajos, *A karthausiak Magyarországon*, Bp., 1889; MÁLYUSZ Elemér, *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*, Bp., 1971; TARNAI Andor, „A magyar nyelvet írni kezdik”. *Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon*, Bp., 1984.

Sarbak Gábor

Kartauzi Névtelen →Érdy-kódex; →magyar nyelvű kódexirodalom

karteziánus filozófia

René Descartes (Renatus Cartesius, 1596–1650) francia gondolkodó tanítása in alapuló nézetek; hatásuk jelentős a 17. sz. második felének magyar művelődésére. Descartes filozófiájának alapja a kételkedés a megfellebbezhetetlennek hitt igazságokban, a gondolkodás és a kutatás szabadsága. Isten maga a természetben uralkodó ésszerűség, így a világ megismerése csak az értelemre támaszkodva lehetséges. Felfogása szerint az elméleti és a gyakorlati tudományok egységet alkotnak, ezért fontos szerepet tulajdonított a természettudományoknak, maga is végzett ilyen irányú kutatásokat. A pontosság és világosság igénye módszertant is meghatározta. Gondolatrendszerének legfőbb jelentősége, hogy elszakadva a dogmatikus teológiától, döntően befolyásolta az elkövetkező évszázadok racionalisztikus filozófiáját.

Saját korában kevesen értették meg és tették magukévá világképét a maga teljességében, de annak legfontosabb elemeit továbbörökítették. Tanítványait és híveit (Heereboord, Wittich, Regius, Clauberg)



René Descartes

a holland és német egyetemeken hallgatták vagy ismerhették meg közvetve a magyar diákok (→karteziánusok).

Bartók István

karteziánusok

A →karteziánus filozófia hatása alatt tevékenykedő hazai szerzők a 17. sz. második felében. Első jelentős képviselőjük →Apácai Csere János. Descartes szellemét mutatja a *Magyar enciklopédia* (Utrecht, 1653 [1655]) világos és áttekinthető módszere és a természettudományok túlsúlya. Az első rész ismeretelmélete Descartes legfontosabb nézeteinek összefoglalása. A karteziánus filozófia szellemében keletkezett további magyar munkák latin nyelvűek, túlnyomórészt külföldön jelentek meg, gyakran disputációként.

A ref.-ok hollandiai tanulmányai során kerültek kapcsolatban a karteziánus tanárokkal. A debreceni kollégium professzora, →Szilágyi Tönköl Márton 1678-ban adta ki Descartes tanait ismertető filozófiai tankönyvét. Szilágyi tanítványa, →Apáti Madár Miklós a mester eszméit tükröző erkölccsant (1688) jelentetett meg, ebben az emberi magatartás törvényeit igyekszik feltárni. Lélektani munkájának kézírata elveszett. →Husztai Szabó István Hollandiában természettudományos tárgyú disputációkat (1693) adott ki, a debreceni kollégiumban bevezette a kísérleti →fizika oktatását.

A kartezianizmus másik központja Kolozsvár volt. A ref. kollégium tanárai

közül →Szathmári Pap János (1682) és Szathmárnémeti Sámuel (1696) Descartes metafizikáját dolgozták fel. Az utóbbi munka Kolozsváron látott napvilágot. Ugyancsak Kolozsvárhoz kapcsolódik a karteziánus logika legerősebb mo.-i hatása. Az unit. kollégium professzora, Régeni Mihály a karteziánus fizikát és logikát (1689) foglalta össze. Descartes logikát nem írt, követői az ő filozófiájának szellemében alkották meg rendszerüket. A német egyetemeken legnagyobb hatása Johann Claubergnek (1622–1665) volt, Régeni is őt követte, példaképének kézikönyvét Kolozsváron kétszer is (1694, 1700) kiadatta. Lipcsében megjelent saját kompendiumában Claubergre támaszkodva próbálta megvédeni a karteziánus logikát azzal, a Christianus Thomasiusszal szemben, akit a német →felvilágosodás legelső képviselői között tartanak számon.

A ~at az ev. és ref. ortodoxia részéről több támadás érte. Nevezetes ellenfelek közé tartozott a Sárospatakon tevékenykedő →Pósházi János, aki ugyanakkor magáévá is tette Descartes némely tételét. A kartezianizmus mo.-i terjedésének legfőbb akadálya azonban a század végére jelentősen megerősödő ellenreformáció és az ezzel együtt járó kat. újszolasztika volt. A 18. sz. közepére prot. körökben is előtérbe kerültek az újabb hatásokat (Wolff, Leibniz) tükröző nézetek.

Irod.: TURÓCZI-TROSTLER József, *Magyar cartesianusok* [1933], in Uő, *Magyar irodalom – világirodalom*, I, Bp., 1961; TORDAI Zádor, *A magyar kartezianizmus történetének vázlata*, Magyar Filozófiai Szemle, 1962; TÓTH Béla, *Descartes és Debrecen*, DMÉ, 1979.

Bartók István

kártya

Taktikai elemekkel kombinálható, keleti eredetű szerencsejáték, mely a 14. sz.-tól terjedt el Európában. Háromféle (latin, német, francia) sorozatrendszer alakult ki. Egy ~csomag 52 lapból áll, amelyek az év heteit jelzik; az évszakok számának megfelelően 4 sorozatot tartalmaz; egy-egy sorozat 13, a holdhónapok számával megegyező lapból áll; a figurális lapok